

תולדות השראת שכינה (טו) / ממעמד הר סיני למשכן

2. על ההקבלה בין גילויי הקדושה והכבוד בסיני ובמשכן הרחיב הרמב"ן – המייצג הבולט ביותר מבין הראשונים של תפיסת המשכן כהנצחה של מעמד הר סיני (ומן הצד השני של המטבע: ראיית הר סיני כראשיתו של המשכן). את דבריו בעניין ראינו כבר (שיעור 20 לשנת ה'תשס"ז), ונביאם כאן בשנית מפאת חשיבות הנושא.

בפירושו לסוף ספר שמות (שמות מ', לד; ודברים דומים כתב גם בויקרא א', א) עומד הרמב"ן על ההקבלה בין תיאור השראת שכינה על הר סיני לבין תיאור השראתה במשכן בסוף הספר:

'וכבוד ה' מלא את המשכן' (שמות מ', לד) – כי תוכו מלא הכבוד, כי הכבוד שוכן בתוך הענן תוך המשכן, כענין שנאמר בהר סיני 'אל הערפל אשר שם הא-להים' (שם כ', יז)... והטעם, שלא יבא שם [משה, י"ל] בלא רשות, אבל יקרא אותו ויבא בתוך הענן כאשר עשה בהר סיני 'ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן' (שם כ"ד, טז), ואמר 'ויבא משה בתוך הענן' (שם, יח).

בהקדמתו לספר במדבר מקביל הרמב"ן בין הגבלת המשכן להגבלת הר סיני:

...ועתה יגביל את המשכן בהיותו במדבר כאשר הגביל הר סיני בהיות הכבוד שם, צוה 'וזהו הקרב יומת' (במדבר א', נא) כאשר אמר שם 'כי סקול יסקל' (שמות י"ט, יג), וצוה 'לא יבאו לראות את הקדש ומתו' (במדבר ד', כ) כאשר הזהיר שם 'פן יהרסו אל ה' לראות' וגו' (שמות י"ט, כא), וצוה 'שמרתם את משמרת הקדש ואת משמרת המזבח' (שמות י"ח, ה) כאשר אמר שם 'וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו וגו' והכהנים והעם' וגו' (שמות י"ט, כב, כד).

ברם, התייחסותו העקרונית והמפורטת ביותר לנושא היא בפירושו המפורסם (שמות כ"ה, ב) לציווי על מלאכת המשכן:

וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם 'וישכן כבוד ה' על הר סיני' (שמות כ"ד, טז), וכתוב 'הן הראנו ה' א-להינו את כבודו ואת גדלו' (דברים ה', כא), כן כתוב במשכן 'וכבוד ה' מלא את המשכן' (שמות מ', לד)... והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני. ובבא משה היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני. וכמו שאמר במתן תורה 'מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה' (דברים ד', לה), כך במשכן כתיב 'וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת מבין שני

בשיעור הקודם בחנו את ההבדלים בין מזבח ומצבה לבין משכן, והצבענו על שלושה גורמים עיקריים לשינוי: המעבר מעבודת יחידים לעבודת ציבור, מעמד הר סיני וחטא העגל. בשיעור זה נעסוק במעבר מהר סיני למשכן, וכן ננסה להבין את היחס בין הציווי בסוף פרשת יתרו על בניין מזבח לבין הציווי על בניין המשכן.

א. המעבר מהר סיני למשכן

לקשר הישיר בין מעמד הר סיני לבין המשכן ביטויים רבים, ונציין כאן בקצרה שלושה מהם:¹

1. מעבר ישיר של קדושה מהר סיני למשכן. הכתוב מגביל את קדושת הר סיני עד משיכת היובל:

וְהַגְבַּלְתָּ אֶת הָעַם סָבִיב לְאֹמֶר הַשְּׁמֵרוּ לְכֶם עֲלוֹת בְּהָר וּנְגַע בְּקִצְהוּ... בְּמִשְׁךְ הַיּוֹבֵל הָמָּה יַעֲלוּ בְּהָר (שמות י"ט, יב-ג).

וּכְתַב שֵׁם רֵאבִ"ע:

כי הכבוד היה תמיד על ההר עד שנעשה המשכן דכתיב 'וכבוד ה' מלא את המשכן' (שמות מ', לד), אז דבר עם משה באהל מועד, אולי אז תקע משה בשופר, ונתן לו רשות לעלות בהסתלק הכבוד.

וכן דעת רש"י בתענית כא ע"ב ד"ה אל מול ההר הוא:

לא נסתלקה שכינה עד לוחות האחרונות שניתנו ביום הכפורים, וגם כל ימות החורף שעסקו במלאכת המשכן שהתה שכינה בהר, ומשם ניתנו כל המצות בקולי קולות ולפידיים ביום קבלת עשרת הדברות, עד אחד בניסן שהוקם המשכן, ונסעה וזזה שכינה מן ההר וישבה לה על הכפורת... ועל אותה שעה היה מתיר להם בלוחות הראשונות לעלות...

מדברי רש"י וראב"ע עולה כי קדושת הר סיני נותרה על כנה עד שעברה למשכן, שנבנה למרגלות ההר. על פי זה, ההר עמד בקדושתו מו' או ז' בסיוון ועד חנוכת המשכן בראשית ניסן שלאחריו – מעט פחות מעשרה חודשים.

מעבר הקדושה מסיני למשכן אינו עניין טכני גרידא; הוא משקף את העובדה שקדושת המשכן ממשיכה ומחליפה את קדושת הר סיני.

1 על היחס בין קדושת סיני לקדושת המשכן והמקדש עיין גם שיעור 20 לשנת ה'תשס"ז.

הטבעית הזאת, אלא לעבוד במשכן, ובהמשך במקדש, במקום מסוים אחד – ב"מקום אשר יבחר ה'" (שם, ה).⁴

ב. היחס בין הציווי על בניין המזבח בפרשת יתרו לציווי על בניין המשכן

כפי שהקדמנו בשיעור הקודם, ברצוננו לבחון עתה את ההיבט הפרשני של המעבר ממזבח ומצבה למשכן. בסוף פרשת יתרו, מיד לאחר תיאור מעמד הר סיני, מזכירה התורה בניין מזבח אדמה ומזבח אבנים:

מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי וְזִבְחָתָהּ עָלָיו אֶת עֲלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ אֶת צֹאנְךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבְרַקְתֶּיךָ. וְאִם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִי... (שמות כ', כ-כב).

מספר פרקים אחר כך מתחיל ציווי מלאכת המשכן, הכולל גם מזבח – שמן הכתוב נראה כי הוא שונה לחלוטין:

וְעִשִּׂיתָ אֶת הַמִּזְבֵּחַ עֲצֵי שִׁטִּים... וְצִפִּיתָ אֹתוֹ נְחֹשֶׁת... וְעִשִּׂיתָ לוֹ מִכָּבֵד מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת נְחֹשֶׁת... וְנִתְתָה אֹתָהּ תַּחַת כְּרֹכֵב הַמִּזְבֵּחַ מִלְמָטָה... נְבוֹב לַחַת תַעֲשֶׂה אֹתוֹ כְּאֲשֶׁר הִרְאָה אֲתָךְ בְּהָרֶיךָ יְעִשׂוּ (שמות כ"ז, א-ח).

מה היחס בין הציוויים? מדוע בא הציווי שבסוף יתרו כציווי עצמאי, לכאורה ללא קשר לציווי המשכן? באיזה מזבח מדובר, ומתי למעשה הוא משמש? והלוא מבחינה עקרונית, מבניין המשכן ואילך לא ניתן להקריב מחוצה לו! להלן נביא את שלוש הגישות הפרשניות העיקריות בנושא.⁵

1. רש"י: מזבח האדמה הוא המזבח שבמשכן

מפרשים רבים מזהים את מזבח האדמה ביתרו עם המזבח המוזכר במלאכת המשכן. ראשיתו של זיהוי זה במכילתא:

'מזבח אדמה תעשה לי'... רבי נתן אומר: מזבח חלול באדמה תעשה לי, שנאמר 'נבוב לוחות תעשה אותו' (שמות כ"ז, ח). איסי בן עקיבא אומר: מזבח נחשת מלא אדמה תעשה לי

(מכילתא דרבי שמעאל יתרו, מסכתא דבחדש פרשה יא).

בעקבות המכילתא הלכו רש"י (שמות כ', כ, בפירושו השני), חזקוני (שם) ועוד.⁶

מדוע מזהה המכילתא שני מזבחות המתוארים בתורה באופן כה שונה? נראה ברור כי מאחרי דעת המכילתא עומדת הנחת יסוד שיש לראות את המזבח כחלק ממכלול כלי המשכן, ולא ככלי חיצוני. ועדיין יש לבאר: אם כן, מה ראתה התורה לייחד למזבח פרשייה עצמאית נוספת, אשר

4 לביור סוגיית המקום נקדיש בע"ה שיעור נפרד. אי"ה ייחד גם שיעור להיתר ההקרה בבמות (=מזבחות שלא במסגרת המשכן) בתקופות מסוימות.

5 לא נדון כאן בשאלת היחס בין מזבח האדמה ומזבח האבנים בציווי שבפרשת יתרו.

6 הנצי"ב (שמות כ"ז, א) מבאר לאור זאת מדוע פותח הציווי על עשיית מזבח הנחשת במילים "ועשית את המזבח" ולא "ועשית מזבח".

הכרובים וידבר אליו' (במדבר ז', ט).... והמסתכל יפה בכתובים הנאמרים במתן תורה ומבין מה שכתבנו בהם יבין סוד המשכן ובית המקדש...

לאמור: ההתגלות הקבועה והנסתרת במשכן הנה המשך ישיר להתגלות החד-פעמית לעיני כל ישראל בהר סיני.

וכן כתב רש"ר הירש בפירושו לשמות מ', יח:

כשם שנאמר בסיני בשעתו 'וישפן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן' (שמות כ"ד, טז) כן נעשה עתה המשכן למכון גילוי שכירת א-ל עלי אדמות, וזאת משעה שהתורה מצאה לה מכון לשבתה בארץ בין באי עולם. הרי משעה זו קוים דבר המשורר במזמור המדבר על התגלות ה' (תהילים ס"ח, יח) 'א-דני במ סיני בקדש' – מכאן ולהבא סיני ישכון בקודש.

3. דיבור ה' אל משה מבין שני הכרובים הוא המשך לדיבורו עמו בהר סיני. כבר ראינו את דברי הרמב"ן על כך, ונביא כאן עוד דוגמה אחת מני רבות:

'ויקרא אל משה' וגו' (ויקרא א', א).... ואם תאמר: כשהיה מדבר עם משה, בקול נמוך היה מדבר, לפיכך היה יכול לשמוע. לא היה מדבר אלא בקול מתן תורה... וכן הוא אומר 'ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו' (במדבר ז', טז) – קול שהיה שומע במתן תורה (תנחומא ויקרא א).

עם כל הדמיון, ראוי לעמוד גם על השוני המשמעותי בין ההתגלויות.² בהר יש קדושה טבעית, שהיא פועל יוצא של התגלות ה'; לקדושה זו גבולות משלה – להר יש ראש וקצה (שמות י"ט, יב, כ); לא הותר לאיש להתקרב למקום, אלא למשה רבנו בלבד, לצורך המעמד; מעצם טבעיותו מייצג ההר את מעשה ה', ואין לקדושתו דבר עם מעשה האדם. במשכן, לעומת זאת, תופס מעשה האדם מקום מרכזי: הוא הבונה אותו, והוא המארגן ומגדיר את ההיררכיה הברורה של אזורי הקדושה. שותפות האדם בעשיית המשכן יוצרת דגם של קדושה שאינה טבעית, אלא היא פועל יוצא של העשייה האנושית.

במובן זה ישנו דמיון מה – להבדיל אלף אלפי הבדלות³ – בין הקדושה הטבעית של הר סיני לבין האופן שבו מאליהם עובדי האלילים את הטבע: "על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו" (הושע ד', ג); "אשר עבדו שם הגוים אשר אתם ירשים אתם את אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן" (דברים י"ב, ב); ועוד רבים. יש, אם כן, קשר בין העבודה הטבעית שקדמה למשכן, כפי שראינו בשיעור הקודם, לבין ההתגלות החד-פעמית בהר סיני. ואין זה מקרה שעם הכניסה לארץ מזהירה התורה (שם בהמשך הפרק) אזהרה חמורה שלא לחקות את עבודת האלילים

2 חידד זאת 'רונסון, דברים במדבר – עיונים פרשניים בספר במדבר, ירושלים תשס"ד, עמ' 30-31.

3 וישנם כמובן הבדלים רבים: הציווי הא-לוהי על קדושת ההר; הגבלתו בזמן, לצורך המעמד בלבד; וכו'.

3. ר"ע ספורנו: מזבח אדמה – העבודה שקדמה לעגל

בשיעור קודם (שיעור 23 לשנת ה'תשס"ז) כבר הרחבנו מאוד בדעת ספורנו, לפיה צמצום השכינה למשכן הנו בדיעבד, והציווי "מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי... בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֵּר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וַיִּבְרָכְתִּיךָ" משקף את המציאות שקדמה לחטא העגל – מציאות אידאלית, שבה עבודת ה' היא 'עממית' הרבה יותר, ונעשית במקומות רבים ועל ידי נציגי כל משפחה ומשפחה.¹¹

* * *

השיעורים הבאים יוקדשו בע"ה לדברי הכתוב "בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֵּר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וַיִּבְרָכְתִּיךָ" ולסוגיית היתר הבמות.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ח
 עורך: בעז קלוש

בית המדרש הווירטואלי שליד ישיבת הר עציון
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il

מקדימה את הפרשייה שבציווי המשכן? אפשר שהתשובה לכך מצויה בדברי מדרש הגדול לסוף פרשת יתרו:

גדולה עבודה, שהרי לא פתח הכתוב אלא בה – 'מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו'. וכן את מוצא באוהל מועד שלא פתח לו אלא בעבודה תחילה, שנאמר 'ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאוהל מועד לאמור אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א', ב-ג). וכן את מוצא בכניסתן לארץ שלא פתחו אלא בעבודה תחילה שנאמר 'אז יבנה יהושע מזבח' (יהושע ח', לא). אף לעתיד לבוא אין פותחין אלא בעבודה תחילה שנאמר 'אבוא ביתך בעולות' (תהילים ס"ו, ג). וכן את מוצא בעלייתן מן הגולה שלא פתחו אלא בעבודה תחילה שנאמר 'ויכינו את המזבח על מכונותיו' (עזרא ג, ג).⁷

המדרש עומד כאן על עיקרון החוזר ונשנה במקרא⁸ כי 'פותחין בעבודה': מתחילים במזבח, ורק אז ממשיכים בבניין הבית. המשמעות הרוחנית של עיקרון זה היא כי שכינה שורה בישראל כתוצאה של השתדלות האדם ופנייתו אל ה'.

2. הרמב"ם: מזבח אדמה מכוון לתקופת היתר במות

במסגרת מצוות בניין המקדש (ספר המצוות מצוות עשה כ) מפרש הרמב"ם כי הציווי "מזבח אדמה תעשה לי..." מורה על קיום עצמאי שיהיה למזבח בתקופות מסוימות – בשעת היתר הבמות:⁹

...אמנם אמרו במזבח 'מזבח אדמה תעשה לי', שייחשב בכתוב הזה שהוא מצוה בפני עצמה חוץ ממצות מקדש, הענין בו כמו שאספר לך. אולם פשטיה דקרא הנה הוא מדבר בשעת היתר הבמות שהיה מותר לנו בזמן ההוא שנעשה מזבח אדמה בכל מקום ונקריב בו. וכבר אמרו עליהם השלום כי ענין זה הוא שצוה לבנות מזבח שיהיה מחובר בארץ ושלא יהיה נעתק ומטלטל כמו שהיה במדבר. והוא אמרם במכילתא דר' ישמעאל בפירוש זה הפסוק: כשתכנס לארץ עשה לי מזבח המחובר באדמה.¹⁰

לפי פירוש זה, הנראה כהולם את פשטי המקראות, מובן לגמרי הצורך בשני ציוויים נפרדים, שכן שתי הפרשיות עוסקות בשני מזבחות השונים לחלוטין במהותם, במבנה שלהם, בתפקידם ובייעודם: מזבח האדמה הוא המזבח של שעת היתר הבמות, ואילו מזבח הנחושת הנו חלק ממערכת המשכן.

7 הציטוט מתורה שלמה, יתרו תקכא, בשם מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (במהדורת הרב הופמן).

8 על הדוגמות המובאות במדרש ניתן להוסיף כי ראשית בניין הבית הראשון הייתה בבניין המזבח בגורן ארוונה היבוסית שבהר המוריה.

9 ראה הערה 4.

10 מהמשך דבריו משמע אולי שהציווי על "מזבח אבנים" מתייחס למזבח הקבוע שבמקדש.

11 את הדיון המלא בשיטת ספורנו ניתן למצוא בשיעור הנ"ל, המופיע בארכיון בית המדרש בכתובת <http://www.etzion.org.il/vbm/archive/12-jeru/23jeru.doc>